

Костянтин Продіус

ПРАВОВІ ОСНОВИ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДСЬКОСТІ ТА ДЕРЖАВИ В ПРОТИДІЇ ЮВЕНАЛЬНІЙ ДЕЛІНКВЕНТНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ)

Juvenile delinquency is one of the results caused by industrialization and urbanization of Ukrainian society. It started at the turn of the XIX–XX century and to some extent, is not completed so far. Due to these circumstances the author studies historical and legal aspects of combating juvenile delinquency. Public and state interaction in combating juvenile delinquency was based on centralized and decentralized (local) legal regulation. Public activists initiated and wrote draft legal acts, further approved by the central government. Analysis of local regulations on juvenile courts and juvenile correctional facilities indicates a lack of common statutory requirements for design and content of these documents. There was not any model or typical document, enacted by the central government. Conversely, social patronage was regulated by Normal charter of patronage companies, enacted before the First World War.

Public participation in combating juvenile delinquency meant the creation of the following juvenile institutions: private and public educational and correctional colonies and shelters, special juvenile courts, agencies of patronage for minors that were released from prison. Financing of these institutions was carried out primarily by civil society: local government and philanthropy, while the state exercised control over their activity. Control agencies were Ministry of Interior, Ministry of Justice, governors. Private initiatives were strictly constrained by bureaucracy of Russian Empire and insufficient funding of these activities by the state.

Актуальність теми. Ювенальна делінквентність є одним із негативних наслідків історично зумовленого процесу індустріалізації та супроводжуючої його урбанізації українського суспільства. У певному відношенні ця соціально-економічна транзиція не завершена в Україні й досі, а початок її сягає другої половини XIX століття. Поява тоді такого соціального явища, як юнацька злочинність, викликала реакцію як держави, так і громадськості, що знайшло своє вираження у формуванні інституту ювенальної юстиції. До Жовтневого перевороту суспільство накопичило певний досвід протидії цьому небезпечному і, на жаль, неминучому соціальному явищу, який може стати в нагоді сучасним правоохоронній та правозахисній

системам Української держави. Саме цими обставинами зумовлено звернення автора цієї статті до історико-правових аспектів протидії ювенальній делінквентності.

Стан розробки теми. Історико-правові аспекти протидії дитячій злочинності засобами ювенальної юстиції стали предметом досліджень А. В. Балали, Ю. М. Богданової, П. В. Гламазди, О. В. Кравченко, О. В. Марковичевої, Е. Б. Мельникової, В. В. Селяниної, Н. Ю. Скрипченко, Н. Н. Штикової, І. В. Хулхачієвої, Є. О. Чернишова. У працях Л. І. Беляєвої, П. В. Гламазди, О. В. Кравченко, В. В. Россіхіна, В. М. Пальченкової, В. П. Шпак, Д. В. Ягунова висвітлено окремі аспекти історії пенітенціарної системи для неповнолітніх. Але залишається слабко вивченим такий важливий аспект формування інституту ювенальної юстиції, як участь у ньому громадськості. Між тим в усіх країнах світу, і Росія не стала тому винятком, саме громадські діячі, громадські організації та юридична еліта першими порушили питання про необхідність вироблення специфічної політики у справі протидії злочинності неповнолітніх.

Метою статті є виявлення правових основ участі громадськості в протидії дитячій злочинності та її взаємодії з державними органами в цій сфері на прикладі українських губерній Російської імперії.

Вклад основного матеріалу. Друга половина XIX століття стала періодом зламу стереотипів у ставленні до проблеми дитячої злочинності. Громадськість, а відповідно й держава, перестали сприймати неповнолітнього правопорушника як «традиційне», притаманне будь-якому суспільству та часу явище та розпочинають пошуки шляхів подолання криміналізації дитячого середовища.

Одним із факторів, що суттєво знижував ефективність боротьби з неповнолітніми правопорушниками і натомість сприяв десоціалізації дитини, була недосконала система кримінального законодавства та судочинства, у цій сфері проводиться серія реформ, спрямованих на подолання існуючих недоліків. Головна увага при цьому зверталася на запровадження спеціального законодавства, яке диференціювало правовий статус дорослих та неповнолітніх правопорушників, встановлюючи для останніх окремі правила притягнення до відповідальності, розгляду справи в суді та виконання покарань.

Перші зміни в російському законодавстві були пов'язані з проведенням судової реформи 1864 року та прийняттям серії нормативно-правових актів, що докорінно змінювали систему судочинства та судоустрою країни. У рамках цієї реформи було звернено й увагу на проблему боротьби з появою феномена ювенальної злочинності. Як і їх зарубіжні колеги, російські урядовці небезпідставно вважали,

що одним із головних чинників формування злочинних нахилів у дитини є вплив несприятливого середовища, а тому потурбувалися про те, щоб ізолювати підлітків від дорослих злочинців. Зокрема, згідно із ст. 6 «Статуту про покарання, що накладалися мировими судьями» мирові судді мали право направляти неповнолітніх, які вчинили злочин за тогочасним кримінальним законодавством, покараній ув'язненням, не до державних пенітенціарних установ, а у спеціальні виховні заклади, у разі якщо вони знаходилися в означеній місцевості¹. При цьому передбачалося, що в таких виховних установах неповнолітні мають перебувати тільки до досягнення ними вісімнадцятирічного віку. У пояснювальній записці до закону, що склали автори законопроекту, зазначалося, що причиною цього нововведення є розуміння царськими сановниками «складності застосування до малолітніх правопорушників тих видів покарань, які встановлені загальним законом, оскільки через особливі властивості дитячого віку ті засоби, від яких можливо очікувати, а інколи й отримати, гарні результати стосовно дорослих злочинців, для застосування до дітей або є неможливими, або такими, що завдають більше шкоди, аніж користі»². Не можна не визнати справедливості подібних висновків і не погодитися з тим, що використання альтернативних покарань виховного характеру давало набагато кращі результати. Водночас звертає на себе увагу той факт, що формулювання даної норми визначало її застосування як права, а не обов'язку судді. Тобто навіть за наявності в місцевості виправних закладів за мировим суддею все-таки залишалося право застосувати до неповнолітнього покарання у вигляді тюремного ув'язнення.

Звісно, що реалізація цього положення стримувалася ще одним не менш важливим фактором – відсутністю закладів подібного типу. Не випадково норма закону містила застереження про наявність у певній місцевості відповідного закладу. Тому наступним кроком законодавця стало впорядкування створення таких виховних установ та порядку їх роботи. 5 грудня 1866 року імператор ухвалив указ «Про виправні притулки» (далі – Закон 1866 р.)³.

Як безумовний позитив зазначеного нормативно-правового акта, слід визнати створення законних підстав для залучення до

¹ Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями: Высочайше утвержден 20 ноября 1864 г. *ПСЗРИ. Собр. 2, 39, 41478.*

² Кистяковский, А.Ф. (1878). *Молодые преступники и учреждения для их исправления, с обозрением русских учреждений.* Киев, 81-82.

³ Об исправительных приютах: Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета, 5 декабря 1866 г. *ПСЗРИ. Собр. 2, 41, 43949.*

перевиховання неповнолітніх правопорушників земств, товариств, духовних установ та приватних осіб. Саме до них було звернено заклики законодавця, хоч виправні притулки все одно мали залишатися у віданні Міністерства внутрішніх справ (ст. 1-2).

Як зазначає В. М. Пальченкова, законодавець надав ініціаторам створення недержавних за формою власності та управління притулків суттєвих переваг¹, зокрема: звільнення від податків на користь державної скарбниці; право проведення лотерей на суму не більше ніж 3 тис. карбованців щорічно; відведення земель з казенного фонду для влаштування сільськогосподарського виробництва; видача грошового забезпечення для утримання неповнолітніх з коштів піклувальних про тюрми комітетів (ст. 3). Частково неповнолітні вихованці мали утримуватися також за рахунок батьків (ст. 4).

Усі приватні та інші недержавні притулки мали створюватися виключно з дозволу МВС, яке, за погодженням з міністром юстиції, також затверджувало положення для кожного такого притулку (ст. 5). Притулки мали щорічно подавати звіт про свою діяльність до МВС (ст. 12), а МВС, відповідно, – наглядати за притулками разом із губернаторами (ст. 13).

Згідно із зазначеним законом діяльність виправних притулків регулювалася локальними нормативними актами, якими виступали статути притулків та товариств-засновників притулків. Такі акти затверджувало МВС за погодженням з Міністерством юстиції.

Як приклад, можна навести статут Одеського товариства виправних притулків, затверджений 10 січня 1886 року². Він складався з 27 пунктів, що охоплювали мету, коло діяльності, права та обов'язки товариства, управління його справами, порядок скликання та роботи загальних зборів та ради товариства. Членами товариства могли бути приватні особи, установи та відомства. Зокрема, засновниками товариства виступили, разом зі 130 особами – переважно мешканцями Одеси, Одеська міська дума, Одеська купецька управа, Одеський Обліковий банк, Одеське товариство Взаємного кредиту, Російське товариство пароплавства та торгівлі, Одеська міщанська управа.

Приватні особи поділялися на дійсних (у тому числі – засновників) та почесних членів (пп. 4-5). Серед засновників товариства були практично всі відомі одеські підприємці (брати Анатра,

¹ Пальченкова, В.М. (2013). *Трансформація громадського контролю за виконанням покарань: історико-правовий аналіз*. Запоріжжя: Акцент, 217.

² *Устав Одесского общества исправительных приютов и список учредителей общества с приложением исторической записки образования общества, составленной О. О. Чижевичем* (1886). Одесса: Типогр. «Одесского вестника».

В. С. Кандинський, П. Ф. Родоканакі), місцева аристократія (князь Г. Є. Гагарін-Стурдза, князь П. А. Абамелік, графи Толсті, І. І. Куріс), служила, наукова та творча інтелігенція (К. Е. Андреевський, М. І. Мечников, М. П. Озмідов). Особливо в заснуванні товариства сучасники відзначали участь жінок (8 осіб)¹.

За статутом товариства воно мало контактувати з такими посадовими особами, органами державної влади та державними установами, як МВС, Головне тюремне управління, градоначальник.

Як зазначає О. В. Кравченко, першим в Україні за ініціативою громадськості було організовано Харківське товариство виправних притулків. Створене 1869 року, воно розпочало діяльність у грудні 1871 року. Фонди товариства склалися з коштів Харківської повітової земської управи та пожертвувань приватних осіб, в основному присяжних засідателів Харківського окружного суду. За даними О. В. Кравченко, протягом 1870–1890-х років товариства виправних притулків було створено у всіх українських губерніях². Але створення товариства ще не вирішувало питання про створення самих притулків. Так, тільки через 10 років після заснування Харківське товариство змогло відкрити перший притулок і ще через 10 років – сільськогосподарську школу для неповнолітніх правопорушників. Аналогічну ситуацію можна було спостерігати й в інших губерніях.

Однією з перших установ для неповнолітніх правопорушників, яка розпочала свою діяльність на підставі Закону 1866 року, стала Рубежівська колонія, створена Київським товариством землеробських колоній та ремісничих притулків колоній (засновано наприкінці 1873 р., статут затверджено влітку 1874 р.). Колонія відкрилася в селі Рубежівка (нині – Михайлівка-Рубежівка) 30 серпня 1876 року під керівництвом А. Д. Ушинського – брата великого педагога, колишнього учителя гімназії та мирового судді³. Її опис, здійснений на основі ревізії діяльності 1879 року, та аналітичне порівняння з іншими колоніями створив видатний український правознавець О. Ф. Кістяківський. Рубежівська колонія 1884 року була перенесена ближче до Києва (сьогодні її територію поглинуло місто) і проіснувала до революції 1917 року.

¹ *Устав Одесского общества*, 22.

² Кравченко, О.В. (2011). Товариства виправних притулків для неповнолітніх в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.). *Вісник Національного технічного університету «ХПИ»*. Серія: *Актуальні проблеми історії України*, 37, 29-37.

³ Кістяковский, А.Ф. (1878). *Молодые преступники и учреждения для их исправления, с обозрением русских учреждений*. Киев, 158.

Нормативно-правове забезпечення ресоціалізуючого впливу на неповнолітніх правопорушників мало доповнюватися суттєвими змінами в законодавстві, якими встановлювалися матеріальні та процесуальні підстави притягнення їх до юридичної відповідальності. Таким нормативно-правовим актом, який символізував серйозний крок у сфері реформування кримінально-процесуального становища неповнолітніх обвинувачуваних і підсудних, став Закон «Про зміну форм і обрядів судочинства у справах про злочинні діяння малолітніх і неповнолітніх, а також законоположень про їх караність» від 2 червня 1897 року (далі – Закон від 2 червня 1897 р.)¹. Цей Закон вніс важливі зміни до Уложення про покарання кримінальні та виправні та Статуту про покарання, що призначали мирові судді (у редакції 1885 р.). Неповнолітні правопорушники мали віддаватися під відповідальний нагляд батькам, опікунам або іншим благонадійним людям за їхньою згодою, при тому що зберігалася колишня норма і про можливість їх направлення до монастирів відповідного віросповідання в разі відсутності. Неповнолітні злочинці у віці від 14 до 17 років мали направлятися до виправних притулків або колоній для неповнолітніх.

Ідея заміни тюремного ув'язнення та інших видів тяжких покарань на направлення неповнолітніх до виправно-виховних закладів, які повинні були забезпечити кваліфікований нагляд за підлітком та сприяти його ресоціалізації, отримала схвальні відзиви від громадськості. Однак спроби суддів безпосередньо застосувати цю норму швидко виявили, що Російська імперія не була підготовлена для такого прогресивного нововведення через відсутність належної кількості подібних закладів, які могли б охопити всіх неповнолітніх правопорушників.

Пояснюється це тим, що до початку ХХ століття держава не брала участі в процесі розбудови подібних закладів, обмежуючись лише періодичною підтримкою приватних ініціатив. Але ініціатива громадськості не завжди знаходила підтримку. Як уявляється, проблема полягала також у нерозвиненості умов для розвитку інститутів громадянського суспільства та надмірній забюрократизованості державного механізму Російської імперії, внаслідок чого справа про створення тієї чи іншої недержавної установи гальмувалася на кожній стадії. Так, протягом 1898–1901 років тривала тяганина щодо

¹ Высочайшее утверждение об изменении формы обрядов судопроизводства по делам о преступных деяниях малолетних и несовершеннолетних, а также законоположений об их наказуемости 1897 (Государственный Совет). *ПСЗРИ, Собр. 2, 27, 14233.*

реєстрації Київського товариства виховання та захисту дітей, ініціатором створення якого виступив доктор медицини І. В. Троїцький. Незадоволення губернатора, наприклад, викликав параграф проекту Статуту товариства, яким, серед іншого, передбачалося надавати дітям захист від протиправних посягань. У цьому губернатор побачив підставу для виникнення різного роду непорозумінь, у тому числі – підставу для втручання в роботу правоохоронних органів. Урешті-решт цей важливий пункт, пов'язаний з ювенальною юстицією, зі статуту зник¹. Крім того, губернатор вимагав, аби до товариства не входили самі неповнолітні, а до правління товариства в кількості не менше 2/3 входили фахівці з дитячих питань (лікарі, педагоги, юристи). До статуту товариства генерал-губернатор вимагав також внести умову про отримання дозволу на проведення лекцій та влаштування бібліотек². Тривале листування щодо створення інших товариств, діяльність яких мала бути спрямована на захист дітей та запобігання дитячій злочинності, відмічається і в інших губерніях³.

Не останню роль відіграла і недостатність фінансових коштів для створення виправних, виховних та захисних установ для дітей. Як приклад, можна навести спробу створення сільськогосподарської колонії для неповнолітніх правопорушників та бездоглядних дітей у Кам'янці-Подільському. 1890 року відділення Імператорського людинолюбного товариства в Кам'янці-Подільському виступило з ініціативою збирання пожертвувань для влаштування такої колонії. Протягом року товариство зібрало лише 5 200 карбованців для цієї справи. І навіть з урахуванням того, що 10% від штрафів, що накладали мирові судді, надходили на утримання притулків для дітей (не тільки для правопорушників), а земські установи виділили дві ділянки землі в містах Кам'янці-Подільському та Могилеві-Подільському, коштів для створення притулку не вистачило⁴.

¹ *Об учреждении Киевского общества воспитания и защиты детей*. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 442: Канцелярія Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора. Оп. 628. Спр. 181. Арк. 26.

² *Об учреждении Киевского общества воспитания и защиты детей*. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 442: Канцелярія Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора. Оп. 628. Спр. 181. Арк. 1-2.

³ *Об учреждении Волынского общества воспитания и защиты детей*. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 442: Канцелярія Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора. Оп. 628. Спр. 174. Арк. 3.

⁴ *Об устройстве в Каменце сельскохозяйственной колонии для призрения и воспитания бедных детей и несовершеннолетних преступников*. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 442: Канцелярія Київського,

За підрахунками В. М. Пальченкової, усього на підставі Закону 1866 року в українських губерніях було відкрито 9 товариств виправних установ, хоч не всі з них змогли організувати відповідні колонії та притулки¹. Зрозуміло, що цього було явно недостатньо для того, аби протистояти зростаючій ювенальній злочинності, що йшла пліч-о-пліч з бурхливою індустріалізацією та урбанізацією українського суспільства.

Наступним етапом формування правової основи взаємодії громадськості та держави у сфері протидії ювенальній делінквентності став Закон «Про виховно-виправні установи для неповнолітніх», що цар підписав 19 квітня 1909 року². Він затвердив «Положення про виховно-виправні установи для неповнолітніх», дія якого поширювалася на всі установи для неповнолітніх. Останні мали привести свої статутні документи у відповідність до цього Закону. Закон зберіг можливість для організації установ для неповнолітніх органами місцевого самоврядування, духовними установами, громадськими організаціями, приватними товариствами та приватними особами (п. 1).

Закон детально регламентував фінансове забезпечення установ. Усі установи для неповнолітніх звільнялися від прямих податків, за винятком податків з експлуатації майна установ, яка давала доход, від промислового та квартирного податків, від гербового збору, мита з правочинів, якими установи безоплатно придбали майно, від нотаріальних та судових витрат, мали пільги для поштових витрат (п. 12). Держава брала на себе утримання вихованців (за винятком тих, які віддавалися на перевиховання батьками), а також витрати на доставляння неповнолітніх до суду та слідчих органів (пп. 13-14). На утримання установ для неповнолітніх губернським земським зборам дозволялося призначати одноразову допомогу (п. 16), крім того, установи могли приймати різного роду пожертвування (п. 17).

Впроваджувалася нова постанова про можливість заохочення членів приватних товариств, які завідують такими установами, у вигляді представлення до найвищих неслужбових нагород (п. 5).

У цілому в аналізі цього Закону слід погодитися з висновком В. М. Пальченкової про певне розширення можливостей громадян-

---

Подільського та Волинського генерал-губернатора. Оп. 544. Спр. 120. Арк. 5, 58, 60-61.

¹ Пальченкова, В.М. (2013). *Трансформація громадського контролю за виконанням покарань: історико-правовий аналіз*. Запоріжжя: Акцент, 221.

² О воспитательно-исправительных заведениях для несовершеннолетних: Высочайше утвержденный и одобренный Государственным Советом и Государственной Думой, 19 апреля 1909 г. *ПСЗРИ, Собр.* 3, 29, 31727.

ського суспільства, у тому числі й фінансових, у справі протидії злочинності неповнолітніх¹.

Усі виправні та виховні установи створювалися з дозволу і перебували під контролем МВС та Головного тюремного управління. Що, проте, не виключало великих недоліків в їхній роботі. Так, у січні 1915 року в Київській колонії для малолітніх стався бунт, розслідування причин якого показало недостатню підготовку наглядачів колонії, порушення правил розміщення підслідних тощо².

Одним з аспектів болючих питань про превенцію рецидиву ювенальної злочинності було влаштування долі неповнолітніх, які відбули покарання і вийшли з місць позбавлення волі. Саме ця проблема мала вирішуватися створюваними за ініціативою громадськості товариствами покровительства тим, хто відбув покарання. Аж до 1908 року ця діяльність здійснювалася на підставі актів локального правового регулювання. Як приклад, можна навести «Статут Одеського товариства покровительства тим, хто відбув покарання, та безпритульним», затвердженим МВС 19 серпня 1887 року³. Товариство було засновано для допомоги як повнолітнім, так і неповнолітнім, але особливий акцент робився саме на неповнолітніх, а також малолітніх у віці до 14 років, звільнених законом і судом від покарання, та безпритульних дітей (§ 1). Цей статут, разом зі статутами інших товариств патронату, що діяли на території українських губерній, було покладено в основу типового статуту товариств патронату⁴.

10 вересня 1908 року міністр юстиції затвердив Нормальний статут товариств покровительства особам, звільненим з місць ув'язнення (патронату)⁵, на підставі якого розроблювалися статuti місцевих товариств⁶, причому з невеликою часткою текстуальних розбіжностей. Позитивно оцінюючи видання цього нормативно-правового

¹ Пальченкова, В.М. (2013). *Трансформація громадського контролю за виконанням покарань: історико-правовий аналіз*. Запоріжжя: Акцент, 227-228.

² *Киевская мысль* (1915).

³ *Устав Одесского общества покровительства отбывшим наказания и безпритутным* (1887). Одесса: Типогр. «Одесского листка».

⁴ Пальченкова, В.М. (2013). *Трансформація громадського контролю за виконанням покарань: історико-правовий аналіз*. Запоріжжя: Акцент, 209.

⁵ *Нормальный устав Обществ покровительства лицам, освобожденным из мест заключения (патроната)*: утвержден 10 сентября 1908 года. Т-во Кавказского печатного дела «Каспий».

⁶ *Устав Нежинского общества Покровительства лицам, освобождаемым из мест заключения (патроната) Черниговской губ.* (1910). Нежин: Типо-Лит. насл. В.К. Меленевского.; *Устав общества покровительства лицам, освобожденным из мест заключения г. Харькова* (1909). Харьков: Типогр. Губернск. Правл.

акта, слід відмітити, що принаймні в одному аспекті він був кроком назад у порівнянні з локальним правовим регулюванням попередніх років: неповнолітні та малолітні не виокремлювалися тут як особливі суб'єкти патронату.

На початку 1910-х років нормативно-правова основа взаємодії громадськості та держави в протидії ювенальній делінквентності зазнала змін у зв'язку з рухом за створення спеціалізованих судів для малолітніх. Нормативно-правовою основою створення судів для малолітніх стали судові статuti 1864 року, передусім нормативний блок, який стосувався організації та компетенції мирових судів. На думку сучасників, саме мировий суддя стояв найближче до неповнолітніх правопорушників, оскільки його завданням було не карати, а виправляти тих підлітків, хто зійшов із чесного шляху¹.

Законодавча основа для створення особливих судів для неповнолітніх правопорушників виникла 1912 року у зв'язку з реформуванням мирових судів. Низка положень закону «Про перетворення місцевого суду»² дозволяла легально включити до системи мирової юстиції окремі суди, надавши їм право розглядати виключно справи неповнолітніх. Насамперед йдеться про змінену ст. 16 «Заснування судових установ», яка дозволяла за необхідності обирати крім дільничного ще й додаткового мирового суддю, та ст. 45¹ ЗСУ, що закріплювала право мирового з'їзду передати на розгляд одного мирового судді всі справи окремої категорії, якщо в цьому виникне відповідна потреба. Така диспозитивність у формуванні органів мирової юстиції певною мірою зумовила появу локального правового регулювання їхньої діяльності.

Локальні нормативні акти, як і суди, що працювали на їх підставі, створювалися за ініціативою громадськості та мирових суддів. Так, за ініціативою почесного мирового судді Е. Ф. Файста, підтриманого з'їздом мирових суддів, Харківська міська дума одностайним рішенням від 23 лютого 1912 року постановила визнати бажаним заснування в Харкові особливого суду у справах малолітніх, узявши всі витрати на його утримання разом із повітовим земством³.

У Києві Товариство патронату, заслухавши доповідь додаткового мирового судді В. М. Левитського, 27 квітня 1912 року ухвалило рішення про необхідність заснування суду у справах малолітніх і

¹ Гурьян, З. (1914). Судебные Уставы и детский суд. *Особые суды для малолетних и борьба с детской преступностью*, 2, 3-5.

² Закон о преобразовании местного суда 1912. *ПСЗРИ, Собр.* 3, 32, 37328.

³ Бочаров, Ю. (1912). Первые особые суды по делам малолетних в России. *Дети-преступники*. Москва: Книгоизд-во «В.И. Знаменский и К°», 541.

доручило правлінню розробити проект положення про нього. Саме це товариство виступило з клопотанням перед міською думою про фінансування дитячого суду, хоч отримало в результаті тільки частку від затребуваних коштів¹. На початку 1913 року патронат уніс проект положення про суд («Правила для організації особливого суду у справах малолітніх в місті Києві») до Київського зі їзду мирових суддів, у травні того самого року він був направлений до Міністерства юстиції, а в грудні того самого року схвалений останнім. Нормативною основою для роботи Київського суду у справах малолітніх стали, крім того, затверджені з'їздом мирових суддів «Правила про організацію піклувальників при Особливому суді для малолітніх, який засновується у м. Києві», «Правила про організацію притулку при Особливому суді у справах про малолітніх у м. Київ»².

При суді у справах малолітніх у місті Києві перебували піклувальники та піклувальниці, як штатні, що отримували винагороду за працю, так і волонтери. Всіх їх призначав суддя у справах про малолітніх з-поміж осіб, представлених Київським товариством патронату. Функціональні обов'язки піклувальника теж визначалися актами локального правового регулювання. У Києві на допомогу піклувальникам був створений і затверджений з'їздом «Посібник для піклувальників, які перебувають при суді у справах малолітніх у м. Києві»³.

З початком Першої світової війни ювенальна делінквентність різко зросла, як і девіантність підлітків, що було зумовлено зменшенням контролю над дітьми з боку батьків, які пішли на фронт, зростанням числа біженців, серед яких було чимало дітей, зниженням і без того невисокого життєвого рівня переважної більшості людей. У зв'язку з цим українська громадськість порушила питання про вдосконалення правового забезпечення допомоги дітям – жертвам війни. Зокрема, учасники земського з'їзду, який у жовтні 1915 року засідав у Москві, порушили питання про необхідність розроблення і прийняття закону про допомогу дітям-біженцям⁴.

Відмітимо, що саме громадськість неодноразово також порушувала питання про необхідність унормування громадянського і в тому

¹ Левитский, В. (1915). *Суд для малолетних в городе Киеве*. Киев: Изд-во Киев. патроната, I-II.

² Левитский, В. (1915). *Суд для малолетних в городе Киеве*. Киев: Изд-во Киев. патроната.

³ Крестовська, Н.М. (2008). *Ювенальне право України: історико-теоретичне дослідження*. Одеса: Фенікс, 119.

⁴ *Киевская мысль* (1915).

числі правового виховання підлітків. Зокрема, цьому було присвячено низку статей у київській пресі відомого публіциста В. А. Чаговця¹.

Отже, взаємодія громадськості та держави в протидії ювенальній делінквентності протягом другої половини XIX – початку XX століття ґрунтувалася на централізованому та децентралізованому (локальному) правовому регулюванні, у розробленні якого громадські діячі виступали як ініціатори та автори проектів нормативно-правових актів, у подальшому затверджуваних центральною владою.

Аналіз локальних нормативних актів щодо устрою судів для малолітніх та виправних установ для них свідчить про відсутність єдиних, встановлених законом, вимог щодо оформлення та змісту цих документів. Про це, зокрема, свідчить відсутність структурної єдності в документах: за кількістю статей та розділів акти, що створювалися в мирових округах, відрізнялися один від одного. Не спостерігаємо ми і цілковитої подібності у змісті цих документів. Нарешті, показовим є той факт, що відсутні «зразкові», або «типові», примірники документів, хоч практика подібного роду була доволі поширена в Російській імперії в зазначений період. І навпаки, діяльність товариств патронату до початку Першої світової війни була унормована централізовано внаслідок розробки та видання Нормального статуту товариств патронату.

Правове регулювання участі громадськості в протидії ювенальній делінквентності передбачало створення за ініціативою громадян та їхніх об'єднань таких ювенальних установ, як приватні та громадські виховні й виправні притулки і колонії, особливі суди у справах неповнолітніх, установи патронату над неповнолітніми особами, які відбули покарання. Фінансування зазначених установ здійснювалося переважно саме за рахунок інститутів громадянського суспільства: органів місцевого самоврядування та благодійництва, тоді як держава здійснювала контроль над діяльністю зазначених установ у вигляді звітності та перевірок з боку МВС, Міністерства юстиції, губернаторів.

У цілому слід зробити висновок про оформлення протягом досліджуваного періоду (1864–1917 рр.) системи правового регулювання взаємодії громадськості та держави у сфері протидії ювенальній делінквентності, яка включала централізований та локальний рівень нормативного забезпечення. Її розвиток стримувався бюрократизмом державних установ Російської імперії та недостатнім фінансуванням цієї діяльності з боку держави.

---

¹ Чаговец, В. (1915). О малых сих. *Киевская мысль*; Чаговец, В. (1915). Школа и закон. *Киевская мысль*.

**Запрошуємо до участі в журналі
«ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС»**

Журнал виходить 6 разів на рік.

Статті для публікації в першому (лютневому) номері журналу приймаються до 10 лютого і виходять друком до 28 лютого.

Статті для публікації в другому (квітневому) номері журналу приймаються до 10 квітня і виходять друком до 30 квітня.

Статті для публікації в третьому (червневому) номері журналу приймаються до 10 червня і виходять друком до 30 червня.

Статті для публікації в четвертому (серпневому) номері журналу приймаються до 10 серпня і виходять друком до 31 серпня.

Статті для публікації в п'ятому (жовтневому) номері журналу приймаються до 10 жовтня і виходять друком до 31 жовтня.

Статті для публікації в шостому (грудневому) номері журналу приймаються до 1 грудня і виходять друком до 31 грудня.